

европейской геокультурной среды на формировании творческой личности. Исследуется специфика романтического мироощущения М. Башкирцевой.

Ключевые слова: геокультурное пространство, географическое мышление, урбанистическая культура, живопись словом, романтическое мироощущение.

Summary

The article is devoted to investigation in the European city as geocultural space on a material of the Diary by Maria Bashkirtseva – the Russian artist and the writer. Influence of factors of the Russian nobiliary environment and the European geocultural environment on formation of the creative person is defined. Specificity of romantic attitude of M. Bashkirtseva is investigated.

Keywords: geocultural space, geographical thinking, urbanistic culture, painting by a word, romantic attitude.

УДК 821.161.2 – 32.09

Марчак Т.А.,

аспірант,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІДЕЙНО-ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ШКІЦУ Г. МИХАЙЛИЧЕНКА “МІСТО”

В історії національної літератури 20-ті роки минулого століття були періодом інтенсивних естетично-художніх пошуків. Це один із найскладніших і найцікавіших відрізків історичного часу, сповнений подіями непроминального значення. Словесно-образне мистецтво тодішньої доби відображало зміну культурних парадигм, епоху виникнення й утвердження нових світоглядних, ціннісних, художніх орієнтирів. Література цього періоду характеризувалася сукупністю різноспрямованих процесів, розмаїттям векторів шукань. Вона являла собою етап багатовікового літературного процесу, відкрити художню систему в єдиному мистецькому просторі, в якій акумулювалися традиції різних культур у контексті масштабних світоглядних зрушень, що вимагали створення модерної моделі світу й концепції людини, активного оновлення і збагачення форм, засобів художньої виразності.

В українській літературі ХХ століття утвердився урбанізм як художньо-естетичне явище. На зміну сільському ладові приходять технізований міський ритм життя, тому митці активно впроваджують "<...> ще одну новітню духовно-психологічну “субстанцію” у свідомості української людини цього часу – Місто” [3, 61]. Водночас приваблює письменників і культурна традиція, що “закріплювала за Містом статус певного Універсуму, здатного вмістити не тільки локальний простір і час, а й основоположні засади людського буття у філософському просторі і часі” [4, 14].

Місто як особлива сфера життєвого простору завжди приваблювало увагу письменників. “Вивчаючи класичну українську літературу, не можна не звернути увагу на урбаністичні мотиви, скажімо, у романі Панаса Мирного “Повія”, чи у творах І. Нечуя-Левицького (панорама Києва у романі “Хмари”, нарисі “На Володимирській горі”, п’єсі “На Кожум’яках”). Надовго вкарбовуються в пам’яті динамічні картини

міста, створені М. Хвильовим у новелі “Арабески”, де рефреном звучить “Я безумно люблю город” [5, 13].

У “Майстрі корабля” Ю. Яновського Місто уособлює “той обітований рідний берег, чиїми тихими вуличками часом гуляє штормовий вітер, принесений з моря” [3, 61]. “Місто стало об'єктом пасіонарних почуттів (“кожну хвилю краплю крові місту”) ліричного героя В. Чумака (“Офіра”). Сідомо і наполегливо намагався урбанізувати національний код України й В. Домонтович. У його прозі з'являється образ українського Києва-міста “великоміського”, “старшинського бароко”. Столичне місто, стверджував В. Домонтович, є українським раєм, позаяк саме воно забезпечує особистості ідеальне середовище для самореалізації” [1, 47]. А В. Підмогильний у своєму першому урбаністичному романі в українській літературі пише, що “Місто своїм розгоном і шумом зворушує людину без міри гостріше, ніж лоно природи ніжність краєвидів” [6, 95]. Наведені окремі приклади далеко не вичерпні, тому потребують подальшого дослідження.

У статті пропонується аналіз шкіцу “Місто” Гната Михайличенка. До осмислення засадних моментів прози Гната Михайличенка звертались у своїх дослідженнях чимало літературознавців. Серед ґрунтовних розвідок – праці Ю. Бурляя, М. Васьківа, В. Гадзінського, Ю. Коваліва, В. Мельника, О. Цибаньової-Стеценко, М. Яремкович та ін.

Складні й суперечливі почуття крають душу ліричного героя у шкіці “Місто”. Його побудовано на конкретних емоційних перепадах. Твір розпочинається рядками: “Кохая тебе, велике камінне місто! Весь шал і запал моєї юнацької криштальнової любови безоглядно відав я тобі, стихіє міста.

Ось прагну обняти палко тебе, упитись контрастами, забутись у вирів твого життя, що невпинно клекоче, як каламутний бурун оскаженілих вод, що несподівано виносить на недосяжну височінь і неощадно трощить в тріски, як розбурхане море свої кораблі” [2, 15]. Ці рядки перегукуються із зізнанням громадянина “чумацької країни”, протагоніста “Арабесок” М. Хвильового. До речі, слова “місто” і “город” в українській мові ХХ століття вживались як абсолютні синоніми.

У I частині шкіцу ліричний герой захоплюється величчю свого “улюбленця” – “міста”, яке “поважне і сиве як старий дідуган”. Оповідач не може відірвати свого зачарованого погляду “... від велетенських кам'яниць, від блискучих ресторацій, фойє театрів, від метушливих вулиць з сірими натовпами людей, ... похмурих комашників – заводів-глітаїв, від робітниць і робітників, панянок і панів” [2, 15].

Могутнім центром тяжіння, “пишаючись під білим сніговим серпанком”, є дві кам'яниці, круг них крихітними планетами оберталися: “товстий будинок-банк”, “старенька хатка”, “віла-дача”. Використовуючи персоніфікацію як художній засіб, автор показує життя різних верств населення, змальовує широку панораму буття суспільства. “Товстий будинок-банк, проходячи мимо, ввічливо їм (кам'яницям) уклонився, доторкнувся до свого блискучого білого циліндру, але призирливо відвернувся від поганенької, старенької хатки, що, простягнувши руку, жебрачила на вулиці. Віла-дача

вкупі з палацом-графу пронеслися верхи на міському манежі за місто, а церковця, побачивши їх, молитовно зашепотіла і прискорено захрестилась” [2, 15].

Письменник влучно фіксує атмосферу тодішнього міста, передає читачеві неповторну ауру “велетенських кам'яниць”, “блискучих ресторацій, фойє театрів”, “таємничих бульварів”. У виборі лейтмотивних понять і образів виявляється близькість Гната Михайличенка з митцями своєї доби, однієї художньо-мистецької традиції, одного духовного кореня. Автор пише, що місто жило своїм життям: “І ніхто з людей не знав про це життя міста, – таке значне і повне змісту. А через те, що не знав, не розумів міста, не захопувався у нього” [2, 15]. Незважаючи на активне, бурхливе життя міста, у творі звучить мотив самотності, самотності.

У другій частині твору автор показує “в руїнах місто”, яке “непереможно вабить тебе”. Він говорить про наслідки революції, про життя міського населення після кількох падінь уряду в Україні. Ліричного героя вражають свіжо-закривавлені вулиці, подзьобані кулями чи уламками снарядів стіни будинків, чорні зиниці вікон без скла, ступаючи повз закіптявлені стіни вчорашніх чепурних жител, чує, як під підшвами хрустять залишки вікон. Наратор поступово втрачає радість (якщо її можна було назвати радістю), бо вигляд міста враз убив те почуття: “був грохот, тремтіння, зойк і жах. На брукові розсипалась суха, сіро-вапниста кров міста, на тротуарах брижчали шкляні сльози вікон-очей” [2, 15]. Усе це свідчило про щось нове й дике, чуже в цьому чарівному місті. Особливо моторошно стало йому, коли побачив трупи. Важко сказати, які почуття заповнювали його єство: тут поєдналася злість і тривога за долю міста. Суб'єктивне сприйняття міста передає страх самотньої людини перед незрозумілим її світом. Зображення трагедій, хаосу, смерті втілено саме в образах-символах, що прочитуються в контексті. Урбаністичні ландшафти з їхнім хаосом пов'язані з відчуттям болю, страху, розчарування, внутрішнім дискомфортом людини, яка сприймає місто як місто-пекло, що живе за власними законами.

У творі чуємо роздвоєний голос ліричного героя. З одного боку – пристрасний, який відтворює бачене в дотепних влучних замальовках, вічних “розмовах будівель”: “Коли з ясно освітлених театрів і кавярнів зникали останні постаті людей й погасали вогні в останніх вікнах, будівлі міста починали жити. Вони сходились, радились і наводили порядки в себе в місті. На розі великих вулиць дві кам'яниці, пишються під білим сніговим серпанком, розповідали одна одній про події минулого дня у людей” [2, 15].

З іншого боку чуємо насторожений і недовірливий голос: “Я не міг угамувати своєї буйної радості, і вона невпинно несла мене вихром вздовж порожніх зруйнованих вулиць. Я не міг одірватись од великих руїн, я не міг зрозуміти їх, я жагуче ненавидів їх, ненавидів місто. Моя викохана ненависть вибухла водоспадом, я вже не боявся міста, я упивався насолодою руїн свого ворога” [2, 16].

Це, власне, одне, але роздвоєне “Я”: закохане в місто, вражене руїною, ніби зраділо з тої руїни, а далі: “Я умірав разом з смертю міста, разом з тихим заходом дня” [2, 16]. Сум'яття, суміш протилежних емоцій, ще не окреслені чітко позиції – це

реальність: “Стежу за тобою з одвічно напруженими нервами, не можу залишитись без тебе, відбиваю в собі всі найменші зміни твого життя” [2, 16]. Герой приймає місто. Рядки: “Я святкую свою перемогу над собою й над містом”, “Я відчував, як поволі охоплював мене одчай, і свідомість того, що я не можу облишити міста, що умру я без нього, запалювала мій мозок огнем божевілля” [2, 16], – передають тріумф головного героя. Зникає страх, і відкриття міста стає значною подією.

Шкіц “Місто” є прикладом використання багаторівневої антитези. Вона з конкретного предметно-чуттєвого образу абстрагується як риса психологічного емоційного стану героя і відтак переходить на рівень символічного узагальнення, а образний світ новели є уособленням абсолютної гармонії ліричного героя з містом. Контрастність у Михайличенка (“Ось прагну обняти палко тебе, упитись твоїми контрастами, забутись у виріві твого життя, що невпинно клекоче, як каламутний бурун оскаженілих вод, що несподівано виносить на недосяжну височінь і нещадно трощить в тріски, як розбурхане море свої кораблі” [2, 15], “– Ти, одвічний глитаю, людожере не будеш більше вливати отруту в мій мозок, не будеш знесилювати мене своїми контрастами, висмоктувати кров, затьмарювати памороки...” [2, 16]) передається пристрасним, максималістським типом світосприймання. Герой твору схильний до визнання крайніх виявів почуття.

“Контрастність зображуваних художніх деталей зумовлюється, передусім, суперечливим характером людського сприймання, адже всі образи й деталі художніх творів Г. Михайличенка постають крізь призму суб'єктивного сприйняття героя. Це по-перше. По-друге, саме прийом протиставлення дає змогу авторові точніше відтворити зміни настрою, ефект миттєвості, динамічності людських почуттів та буття загалом, допомагає, на думку В. Гадзінського, “пізнати дисгармонію в своїй таки людській істоті і зводити в душі боротьбу, доки не досягнеться повної гармонії” [цит. за: 8, 47].

У новелі “Місто” вражає експресивність характеру обрамлення “Кохая тебе, велике камінне місто!” Таке патетичне зізнання вражає читача. Необхідно зазначити, що смислове й емоційне навантаження елементів обрамлення на початку і наприкінці твору абсолютно відмінні. “На початковому етапі зізнання героя сприймається як романтичний вияв юнацького максималізму, тимчасом, у фіналі, навпаки, воно звучить як глибоко вистраждане зріле переконання” [цит. за: 8, 48]. Принаймні читач сприймає завершення оповіді як чинник, спроможний накинути семантичну значимість звичайній хронологічній послідовності почуттів героя.

Вихор думок струмував через мозок і душу Г. Михайличенка, коли він відтворював події у шкіці “Місто”. Враження емоційної напруги, особливої експресії створюється нагромадженням цілої низки означень-епітетів до одного поняття, часом суперечливих, непоєднаних: “оголений, смердючий, запашний, пишний, вічно напружений, зденерований вавілон сучасности” [2, 15], – звертається до міста Я-герой, констатуєчи амбівалентний характер власного сприйняття. Майстерність автора виявляється у доборі кольорових означень “чорних незримих глибин”, “з сірими натовпами людей”, “сиве як старий дідуган місто”, “білим сніговим

серпанком”, “блискучого білого циліндру”, “чорному північному небосхилі”, “суха сіро-вапниста кров міста”, “блакитне небо”. Колір у творі виступає у складі зв'язки з усією семантичною структурою тексту і наче вплетений у сюжет твору та є його лейтмотивним атрибутом. Таким чином відбувається семантизація кольору в контексті, де кольористичні конотації набувають символічного прочитання. Так, шкіц “Місто” засноване на ізохроматичності кольору, який стає символіко-асоціативним та прогностичним знаком для розгортання мотиву братовбивства. Колір крові виступає символічним кольором-прогнозом у долі міста. “Був грохот, тремтіння, зойк і жах. На брукові розсипалась суха сіро-вапниста кров міста, на тротуарах брязчали шкляні сльози вікон-очей” [2, 15]. Письменник мовби видовбує з нижніх шарів мови давно забуті семантичні відтінки, наповнюючи їх власними авторськими конотаціями. Це, зокрема, виявляється у прийомі колірною домінування певних реалій. Михайличенкові вдається забарвити почуття, емоції, а також інші абстрактні поняття. На думку Л. Шулінової, “використання лексики на позначення кольорових відчуттів і вражень у художньому мовленні, окрім відображення індивідуально-авторського сприйняття світу, може бути потужним засобом впливу, як на індивіда (читача), так і на соціальну свідомість” [7, 57].

Оригінальна авторська метафоризація образного світу новели створює картину інтуїтивного осягнення буття як ліричним героєм, так і самим творцем. Метафори (“місто, здавалося застигло в темі морозної зимої ночі”, “дві камяниці, пишаючись під білим сніговим серпанком, розповідали одна одній про події минулого дня у людей”, “віла-дача вкупі з палацом-графа пронеслись верхи на міському манежі за місто”, “наді мною спустилася ніч”, “моя викохана ненависть вибухнула водоспадом”) об'єднують у своєму семантичному полі найвіддаленіші чи найнесумісніші асоціації, розгортаються у цілісний внутрішній сюжет, створюють нову, складну, закодовано-символічну реальність.

Не можна оминати увагою художній час новели “Місто”, як-от пори доби (“на початку почали ворухитися люде...”, “з тихим заходом дня”, “наді мною спускалася ніч...”, “темні морозяної зимої ночі”, “над ранок я вже не міг ходити”). Часові зв'язки між зображеними у творі подіями відображаються у таких часових вимірах: вранці, ввечері, вночі та створюють відповідну чуттєву картину. І хоча твір побудований на основі зіставлення картин, що зображені в усіх часових формах, єднає їх утвердження авторської любові-ненависті до міста.

Семантична наповненість образу міста у митців експресіоністів нерідко досягається гіперболізацією та у гротесковому поєднанні рис урбаністичного пейзажу і внутрішнього стану героя. Аналізуючи пейзажі, варто звернути увагу на образ неба. Автор використовує різні художні засоби для створення цього образу: “наді мною розіп'ялось блакитне небо, тепле й ласкаве і луна ойкала в порожніх вулицях” [2, 16]. Тільки справжній майстер слова зміг спроектувати міське небо у настрій норатора: “– Ти бачиш, одвічне, – звернувся я до неба: – перед тобою руїни! Ми перемогли місто! Святкуй зі мною нашу перемогу! Тепер ми можемо будувати своє життя, вільне від отрути міста!” [2, 16], при цьому виникає специфічний вибір оповідної програми на

підставі пізнавальних просторів і пов'язаних з ними пізнавальних дій наративної компетенції актантів, тобто мовця і читача. Небо проходить у тексті самодостатнім і навіть самооцінним образним мотивом. Цей образ характеризує беззастережну відкритість авторського погляду, безкрайність поетичного простору, усвідомлену причетність земних начал до вищих сил.

Лексична форма – небо є і характерною, і промовистою, і символічною духовно-аксіологічних констант В. Підмогильного. Він підбирає влучні мовні засоби для створення міського неба, “яке здається олов'яним, а в іншому місці – вигнутим бруком” [5, 17], які, пройшовши крізь канву ліричних переживань та рефлексій, асоціацій та метафоричних картин, передають настрій і вдачу головного героя, що видно з такого уривка: “– Небо кольору папірця в п'ять карбованців, – сказав він. – Ви такий матеріаліст? – Безперечно. А ви?” [5, 17]. В. Підмогильний не оминає увагою також художній час у романі “Місто”. “Автор полюбляє місто ввечері, вночі, коли міські вулиці наповнені шумом...” [5, 17]. Письменник знаходить різні мовно-естетичні засоби для відтворення образу Міста. Його герой також спочатку ненавидить місто, боїться його, а згодом приймає.

У прозі Г. Михайличенка характерним є використання для опису міста метафор, порівнянь, пов'язаних із водною стихією, що передають і несуть сильну енергетику міста: “вода не циркулює по водогоні”, “ненависть вибухнула водоспадом”, “невпинно клекоче, як каламутний бурун оскаженілих вод”, “нещадно трощить в тріски, як розбурхане море свої кораблі”. Захоплює також величний експресіоністичний образ міста з його денним хаосом та нічною відчуженістю. Складається враження, що Гнат Михайличенко дав розгорнуту картину тогочасного Міста. Система символів у шкіді є органічною складовою, вона – основа розкриття драми українців. Письменник скрупульозно відбирав, шліфував, органічно вплітав їх у єдиний цілісний комплекс, який наскрізно проходить через твір, надає їм поліфонічного звучання, що відповідає трансформації змін у настрої і почуттях ліричного героя.

Трагічна доля митця і його творів, які заборонялися до друку протягом десятиліть, не давали можливості поцінувати їх об'єктивно. Лише із здобуттям Україною незалежності з'явилась можливість неупереджено розглянути спадщину Г. Михайличенка (одного із “перших хоробрих”) і по-новому заглибитися у світ творів митця.

Література

1. Мариненко Ю. Топос ностальгії В. Домонтовича : повість “Без ґрунту” / Ю. Мариненко // Дивослово. – 2009. – № 5. – С. 47–51.
2. Михайличенко І. Той, чиє життя було твором мистецтва : електронні матеріали з історії української культури / І. Михайличенко // Мистецтво. – 1919–1920. – CD 1.1.
3. Мовчан Р. Неоромантична проза Юрія Яновського / Р. Мовчан // Дивослово. – 2001. – № 7. – С. 59–65.
4. Петренко Л. Експресіоністичне місто (у творчості українських письменників 20–30-х рр. ХХ ст.) / Л. Петренко // Українська мова та література. – 2007. – № 37–39. – С. 14–18.
5. Ставицька Л. Мовно-образна структура роману В. Підмогильного “Місто” / Л. Ставицька // Дивослово. – 1999. – № 4. – С. 15–17.

6. Українська література : підруч. для 11 кл. загальноосв. навч. закл. / за заг. ред. Г. Ф. Семенюка. – 2-ге вид. – К. : Освіта, 2005. – 512 с.
7. Швець А. Художня функціональність кольоративів у прозі Івана Франка / А. Швець // Дивослово. – 2006. – № 6. – С. 54–58.
8. Яремкович М. Орнаменталізм прози Гната Михайличенка / М. Яремкович // Дивослово. – 2006. – № 4. – С. 46–49.

Анотація

У статті подається ідейно-художній аналіз шкіцу “Місто” Гната Михайличенка, на основі якого доводиться, що акцент від традиційної селянської і соціальної тематики переноситься на урбаністичну проблематику і технізований міський ритм життя. Особлива увага приділяється образам-символам та імпресіоністичному відтворенню відображених подій. Також обґрунтовується оригінальна авторська метафоризація образного світу новели, що створює картину інтуїтивного осягнення буття як ліричним героєм, так і самим письменником.

Ключові слова: імпресіонізм, образ-символ, предметно-чуттєвий образ, урбанізм, урбаністичні мотиви, експресіонізм, модернізм, наратор, шкіц.

Аннотация

В статье мы даем идейно-художественный анализ шкица “Город” Гната Михайличенка, на основании которого мы доказываем, что акцент от традиционной сельской и социальной тематики переносится на урбанистическую проблематику и технизированный городской ритм жизни. Особое внимание уделяется образам-символам, а также импрессионистическому воспроизведению событий. Здесь также обосновывается оригинальная авторская метафоризация образной системы новеллы, что создает картину интуитивного осмысления существования как лирическим героем, так и самим писателем.

Ключевые слова: импрессионизм, образ-символ, предметно-чувственный образ, урбанизм, урбанистические мотивы, экспрессионизм, модернизм, наратор, шкиц.

Summary

In the article we have given the ideological and literary analysis of the short story “City” by Hnat Muchailutchenko. On its basis we have proved that the accent is transmitted from the traditional peasant and social themes to the urban problems and technical urban rhythm of life. Special attention is given to the symbolic images and impressionistic reflection of the events. We have also grounded the original author’s metaphorization of the imagery world of the novel that constructs the scheme of the intuitive perception of the existence by both – the lyrical hero and the writer himself.

Keywords: impressionism, symbolic image, subjective and empiric image, urbanism, urban motives, expressionism, modernism, narrator, short story.

УДК 821.161.2

Лукавенко В.О.,

аспірант,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ОБРАЗ МІСТА У “ВСТУПНІЙ НОВЕЛІ” ТА “АРАБЕСКАХ” М. ХВИЛЬОВОГО

Літературна спадщина М. Хвильового є прикладом закодованих текстів, розшифровка семантичного навантаження яких виходить за рамки інтерпретацій самого письменника і, незважаючи на неабиякий інтерес до неї прижиттєвої критики